

Socio-Political Empowerment of Women in the South Caucasus

Farhad Atai*

Professor of International Relations, University of Tehran

Somaye Zangeneh

Ph.D. Student of Regional Studies, University of Tehran

(Date received: 19 Dec. 2020 - Date approved: 19 Apr. 2021)

Abstract

The evolution of human rights standards in today's globalized world has given rise to the issue of women's rights and gender equality. In today's world where the role of women in social and economic life is increasing, the issue of gender equality is becoming increasingly important. One of the most important steps taken by the Soviet government was to carry out fundamental reforms to improve the social status of women. An action that began in 1918 but in practice failed to improve the situation of women. The revolutionary government succeeded in increasing women's employment and participation in the national economy but failed to achieve women's equality. In the post-Soviet period, the situation of women, in general, did not change. In this article, we discuss the socio-political empowerment of women in the South Caucasus. After reviewing the status of women in the Soviet Union, we will look at the post-Soviet period and the position of women in the region in the political, cultural, economic, educational, and health dimensions within the conceptual framework of empowerment of women. The main question is what is the situation of women in the South Caucasus today? The findings of this study show that the situation of women in this region in terms of political, social, cultural, educational, and health rights is close to international standards but has not been fully realized.

In the post-Soviet period, in most of the newly independent states in the Caucasus, there is little evidence of an improvement in the status of women, but in some areas, the status of women has deteriorated since the Soviet era. In this article, we examine the situation of women in the Soviet Union in 1917-1991 and the post-Soviet period in 1991-1999 in Armenia, Georgia, and Azerbaijan. We first look at the situation of women in the Soviet Union in general and then at the situation of women in the three newly independent countries in terms of political, cultural, economic, educational, and health criteria. The question of this research is what is the situation of women in the South Caucasus today? One of the theoretical topics that are widely

---

* E-mail: atai@ut.ac.ir (Corresponding author)

considered and used today is the issue of women's empowerment. The situation of women in the South Caucasus is examined in this article in the context of this discussion. Empowering women strengthens their social, economic, cultural, and political status. When women have income and financial security, they gain power and self-confidence. They create accessible economic growth by creating new jobs as well as expanding the talents and human resources available in a country. Employed women are the new drivers of sustainable growth in developing countries. The most important challenges for women's empowerment are; Increasing access and control of resources, equal property rights, increasing political participation. This concept of women's empowerment is rooted in the human empowerment approach, where individuals can make decisions about their area of function, where they can feel like a valuable part. We now turn to the situation of women in the South Caucasus, taking into account the various aspects of empowerment mentioned above.

In sum, the measures taken by the Soviet government were to ensure the real equality of women with men in society, in cultural life, and production. Social development in the Soviet Union aimed at building a classless society by increasing interest in the needs of every human being was concerned with the problems of personal well-being and cultural development. The protection of women, as a prominent factor in the Soviet government's general social policy, was designed to integrate them into the socialist system, but that government failed to ensure gender equality. What happened in practice was the emphasis on using the productive labor force of women and raising the birth rate in the service of the increasing population for industrial development and strengthening the Soviet military. Gender equality and the promotion of a decent attitude towards women were not among the priorities of the Soviet political elite, as other goals such as political survival and rapid industrialization took precedence. Eventually, Gorbachev's reform plans - the last attempt at the relative success of the Soviet system - failed. Women faced structural discrimination during the Soviet era. In the post-Soviet period, the transition from a totalitarian government to a democratic and free-market government worsened the situation of women in the South Caucasus. Today, there is no national policy to address the situation of women. The government has not attempted to change this situation because it sees gender equality as an issue that was addressed during the Soviet era. Lack of effective mechanisms to ensure the proper implementation of laws leads to discrimination against women in all areas. Although men and women are equal in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Armenia, and Georgia, there are no strong mechanisms for achieving this in the daily life of Armenian society. Women in the South Caucasus have little activity in the economy or politics. Women's participation in politics is limited due to social and economic pressures including childcare, lack of financial resources, opportunities, and

capacities. Traditionally, women have preferred social work to politics. In both countries there is a traditional view of the presence of women in society; A view that wants more women at home and away from social, cultural, and political activities. In general, in the post-Soviet period in the countries of the South Caucasus, to date, there is little evidence of the development of democracy and the improvement of the status of women, but in some areas, such as employment, the situation of women has worsened since the Soviet era. Improving the status of women requires political will, financial resources, a change in attitudes toward the status of women in society, a strong civil society, active political parties, and public awareness. This path has not yet been implemented in the south Caucasus, despite minor constitutional changes.

Keywords: Civil Liberties, Political Participation, Social Equality, South Caucasus, Soviet Union, Women's Empowerment.

توانمندسازی سیاسی- اجتماعی زنان در قفقاز جنوبی در دوره

پسا شوروی^۱

فرهاد عطایی*

استاد روابط بین‌الملل، دانشگاه تهران

سمیه زنگنه

دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۲۹- تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۱/۳۰)

چکیده

بستر و وضعیتی که جایگاه نسبی زنان با توجه به آن‌ها سنجیده می‌شود، در بی‌ثباتی مداوم است. با وجود روند قدرتمند جهانی‌سازی و انتشار ایده‌های حقوق بشر و برابری جنسیتی، مشکلات عظیمی در رابطه با نابرابری جنسیتی همچنان پابرجاست و مانع توسعه اجتماعی و اقتصادی جوامع می‌شود. شایع‌ترین مسائل در رابطه با این موضوع، خشونت علیه زنان، شکاف بین زن و مرد درباره زنان سراسر جهان است. تحول معیارهای حقوق بشر در دنیای جهانی‌شده امروز موجب شده است مسئله حقوق زنان و برابری جنسیتی اهمیتی ویژه بیابد. بنابراین در جهان امروز که نقش زنان در زندگی اجتماعی و اقتصادی رو به افزایش است، موضوع برابری جنسیتی اهمیت روزافزون می‌یابد. یکی از اقدام‌های مهم دولت اتحاد شوروی انجام اصلاحات بنیادی با هدف ارتقای موقعیت اجتماعی زنان بود. اقدامی که از سال ۱۹۱۸ آغاز شد، اما در عمل نتوانست منجر به بهبود وضعیت زنان شود. دولت انقلابی در افزایش اشتغال و مشارکت زنان در اقتصاد ملی موفق بود، اما در تحقق برابری زنان ناکام ماند. در دوره پسا شوروی وضعیت زنان به‌طور کلی تغییری نکرد. در این نوشتار به بررسی توانمندسازی سیاسی و اجتماعی زنان در قفقاز جنوبی در دوره پسا شوروی و تحلیل ابعاد حقوق سیاسی، آموزش، اشتغال و سلامت در چارچوب مبانی نظری توانمندسازی زنان به روش تطبیقی می‌پردازیم. پرسش اصلی این است که وضعیت زنان در قفقاز جنوبی در مقایسه با یکدیگر چگونه است؟ یافته‌های این نوشتار نشان می‌دهد وضعیت زنان در این منطقه از نظر حقوق سیاسی، آموزش، اشتغال و سلامت به استانداردهای بین‌المللی نزدیک شده است، اما به‌طور مطلوب تحقق نیافته است.

واژگان اصلی

آزادی مدنی، اتحاد شوروی، برابری اجتماعی، توانمندسازی، قفقاز جنوبی، مشارکت سیاسی.

۱. این مقاله در قالب طرح پژوهشی با عنوان «وضعیت زنان در ارمنستان و گرجستان (۲۰۱۹-۱۹۹۱)» با پشتیبانی

مالی مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی دانشگاه تهران انجام شده است.

مقدمه

ساختار خانواده و جایگاه زن در جامعهٔ انسانی در طول تاریخ همواره با تغییر و تحول‌های گوناگونی در حوزه‌های مختلف زندگی همراه بوده است. آنچه بیش از هر چیز بر زن و خانواده تأثیرگذار بوده، ورود تفکر نوگرایی و رشد فزایندهٔ آن در فضای زندگی فردی و اجتماعی است. خانوادهٔ سالم به‌عنوان نهادی برای پرورش، رشد و تکامل شخصیت انسان کارکردهای مشخصی دارد که عبارت‌اند از تربیت، اقتصاد و معیشت، جنسی و عاطفی و اجتماعی (Mohammadi and Jamali, 2015: 312).

نابرابری‌های جنسیتی سرعت دستیابی کشورها به توسعهٔ اقتصادی را کند می‌کند. این نابرابری ناشی از عامل‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی است. تحول‌های انقلابی در اتحاد شوروی فرصت و امید بسیاری برای آزادی زنان، اشتغال زنان، مشارکت سیاسی آنان و حمایت از مادران و کار در خانه ایجاد کرده بود؛ اما در عمل «مسئلهٔ زن» حل نشد و وضعیت زنان بهبود نیافت. تروتسکی از رهبران بانفوذ اتحاد شوروی می‌گفت: «برابری حقوقی و سیاسی ساده‌ترین بخش تغییر است، بلکه باید همهٔ عادت‌های ما در عرصهٔ خصوصی و خانوادگی تحول انقلابی پیدا کند. بدون تغییر بنیادی در کار خانگی نمی‌توانیم به‌طور جدی از برابری دو جنس در زندگی سیاسی و اجتماعی صحبت کنیم». در دوران استالین ادعا شد مسئلهٔ زن در کشور شوروا حل شده است و سازمان‌های مربوط به احقاق حقوق زنان را تعطیل کردند. اما در دوران خروشچف ادعا شد که مسئلهٔ زن حل نشده است و باید برای حل آن تلاش کرد. در دوران برژنف، آندروپف و چرننگو گفته می‌شد که مسئلهٔ زن حل شده است. سرانجام در دورهٔ گورباچف در پرتو آزادی‌های به‌دست‌آمدهٔ ناشی از اجرای گلاسنوست، حل‌نشدن مسئلهٔ زن در اتحاد شوروی به‌طور گسترده مطرح شد. در دوران کمونیسم، باید هرگونه تبعیض نسبت به زنان در فعالیت‌های اجتماعی و انحصار آن‌ها در مسائل خانواده از میان می‌رفت. مشارکت زنان در دوران اتحاد شوروی در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بالاترین میزان را در جهان داشت و به ۹۰ درصد کل زنان این کشور می‌رسید. بر پایهٔ دستورهای حزب کمونیست، زنان برای عضویت در همهٔ سطح‌های مجامع، نمایندگی سهمیه‌هایی داشتند. در سال‌های پایانی دورهٔ اتحاد شوروی اهمیت اجرای این سیاست رو به کاهش رفت (Koolae and Kalbali, 2014: 326).

در دورهٔ پسا شوروی هم در بیشتر جمهوری‌های نواستقلال تا به امروز، شواهد چندانی از بهبود وضعیت زنان دیده نمی‌شود، حتی در بعضی زمینه‌ها وضعیت زنان از دورهٔ اتحاد شوروی بدتر شده است. در این نوشتار توانمندسازی زنان در قفقاز جنوبی را در ابعاد حقوق سیاسی، آموزش، اشتغال و سلامت به‌صورت تطبیقی در دورهٔ پسا شوروی بررسی می‌کنیم. مطالعهٔ وضعیت زنان در قفقاز جنوبی را از این نظر انتخاب کرده‌ایم که منابع فارسی و حتی

خارجی که وضعیت زنان این منطقه را به طور مقایسه‌ای بررسی می‌کنند تاکنون وجود نداشته‌اند. از سویی این نوشتار می‌تواند در آینده برای مقایسه وضعیت زنان در ایران نیز استفاده شود. پرسش این نوشتار این است که وضعیت زنان در قفقاز جنوبی در مقایسه با هم چگونه است؟ یکی از مباحث نظری که امروز بسیار مورد توجه و استفاده است، موضوع توانمندسازی زنان است. وضعیت زنان در قفقاز جنوبی در این نوشتار در چارچوب همین موضوع بررسی می‌شود.

مبانی مفهومی توانمندسازی زنان

از اوایل دهه ۱۹۷۰ توجه به نقش زنان در فرایند توسعه فزونی گرفت و موضوع زنان در توسعه، بخشی از نظریه‌های توسعه شد. نوسازی و توسعه دستاوردهای نامتعادلی برای مردان و زنان در کشورهای در حال توسعه به همراه داشت. به طوری که مردان بهره‌وران و زنان قربانیان این فرایند بودند. درک این مسئله از سوی کارگزاران ملی و بین‌المللی، توجه آنان را به نقش زنان در توسعه معطوف کرد. در نتیجه، رهیافت‌های مختلف برابری زنان و مردان را در فرایند و نتایج توسعه مورد توجه قرار دادند و نظریه‌های گوناگونی در این حوزه ارائه شد. از جمله این نظریه‌ها نظریه رفاهی، فقرزدایی و توانمندسازی است. در این نوشتار از نظریه توانمندسازی زنان به عنوان چارچوب نظری استفاده کرده‌ایم، زیرا دو نظریه دیگر ماهیت اقتصادی دارند؛ در حالی که هدف ما مطالعه تطبیقی توانمندسازی سیاسی و اجتماعی زنان در قفقاز جنوبی در ابعاد سیاسی، آموزشی، اشتغال و سلامت است.

نظریه توانمندسازی زنان از سوی سارا لنگ مطرح شد که زنان را به کنترل بیشتر جنبه‌های زندگی خویش تشویق می‌کند. مشارکت مستقیم در حیات اجتماعی جامعه هم به عنوان نتایج و هم به عنوان ابزار تواناسازی زنان توصیه می‌شود. بنابر این نظریه، زنان در دگرگونی مؤثر در فرایند توسعه از عناصر منفعل به بازیگرانی مستقل و توانا تبدیل می‌شوند (De Lange and Mügge, 2015: 62).

هدف نظریه توانمندسازی زنان، افزایش قدرت آنان است و این قدرت نه به معنای برتری فردی بر فرد دیگر است، بلکه اتکا به قدرت درونی خود است. این مسئله به صورت حق انتخاب در زندگی و تأثیرگذاری بر انتخاب‌ها برای تغییرهایی از راه به دست گرفتن کنترل منابع مادی و غیرمادی است. در این نظریه فرایند برابری و تواناسازی پنج مرحله دارد: ۱. رفاه، ۲. دسترسی، ۳. آگاهی، ۴. مشارکت، ۵. کنترل.

مرحله رفاه، زمانی که زنان برای ایجاد رفاه و ارتقای وضعیت خود در هر عرصه و زمینه‌ای فعالیت کنند، درگیر فرایند توانمندسازی می‌شوند. برای نمونه، زمانی که زنان در عرصه فعالیت

سیاسی فرصت حضور می‌یابند و خود خواستار ورود به عرصهٔ فعالیت باشند، درگیر فرایند توانمندسازی در عرصهٔ سیاسی و رفع نابرابری در این زمینه میان زنان و مردان می‌شوند. منظور از دسترسی، دستیابی به منابع مهم و عالی است. این منابع در عرصهٔ سیاسی، منابع قدرت است. اهمیت این مرحله از آن روست که بدون داشتن دسترسی به منابع عالی قدرت سیاسی نمی‌توان مشارکت سیاسی واقعی و همه‌جانبه را انتظار داشت. یعنی صرف فعال بودن در عرصهٔ قدرت به معنای دست‌یافتن به منابع عالی قدرت نیست. از این‌رو توانمندسازی در این مرحله به معنای رسیدن به منابع مهم قدرت است. دسترسی نداشتن به منابع قدرت، یکی از نتایج تبعیض جنسیتی است. پس تلاش برای رفع تبعیض‌ها در این مرحله و رسیدن زنان به منابع قدرت (منابع در دسترس مردان) آنان را وارد مرحلهٔ دسترسی می‌کند. در مرحلهٔ آگاهی، زنان درمی‌یابند که میان فعالیت‌ها و منابع در دسترس مردان و زنان تفاوت آشکاری وجود دارد. توانمندسازی در این مرحله به معنای افزایش آگاهی زنان در مورد وضعیت موجود و همچنین ترسیم وضعیت مطلوب و راه‌سیدن به این وضعیت است. مرحلهٔ مشارکت، مرحلهٔ ایجاد برابری میان زنان و مردان در همهٔ مراحل شناسایی مشکلات، نیازها و اجرا و ارزشیابی عملکرد است. در این مرحله، زنان سعی در مشارکت در همهٔ طرح‌هایی را دارند که به‌نوعی از آن نفع می‌برند. در این مرحله، توانمندسازی به معنای ایجاد بسترها و به‌کارگرفتن سازوکارهایی برای سهولت ورود زنان به فرایند فعالیت و سهولت در دسترسی به منابع و فرصت‌ها و اعمال کنترل بر منابع است. مرحلهٔ کنترل، مرحلهٔ عالی از مشارکت است که طی آن زنان بر نتایج اعمال قدرت و مشارکت خود کنترل دارند. صرف فعالیت و دسترسی داشتن به وضعیت موجود نمی‌تواند به معنای ارتقای مشارکت باشد. بلکه اعمال کنترل بر نتایج مشارکت و اعمال قدرت، عامل نهادینه‌کنندهٔ مشارکت است. در این مرحله، توانمندسازی به معنای دستیابی زنان به کنترل بیشتر بر نتایج مشارکتشان است (Pishgahi Fard and Others, 2014: 275-279).

در ادامه می‌کوشیم با توجه به نظریهٔ توانمندسازی زنان و با استفاده از اجزای تحلیل آن یعنی رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل در قالب شاخص‌های حقوق سیاسی، اشتغال، آموزش و سلامت که مهم‌ترین شاخص‌های توانمندسازی زنان بنابر سند توسعهٔ پایدار سازمان ملل هستند (در هدف پنجم آن به مسئلهٔ توانمندسازی زنان اشاره شده است)، موضوع «توانمندسازی سیاسی و اجتماعی زنان قفقاز جنوبی در دورهٔ پسا شوروی» را بررسی کنیم.

پیشینه پژوهش

آرمینه ایشکانیان^۱ (۲۰۰۳) در مقاله «انتقال جنسیتی: تأثیر دوران انتقال پسا شوروی بر زنان در آسیای مرکزی و قفقاز»، تأثیرهای انتقال سیاسی و اقتصادی بر زنان در جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز در دوره پسا شوروی را بررسی می‌کند. او تأثیر سیاست‌های شوروی بر نقش و روابط جنسیتی در زمینه‌سازی تحول‌های پسا شوروی را بیان می‌کند. زندگی زنان در این کشورها در تأثیر منفی تحول‌های اقتصادی و سیاسی دوران گذار قرار گرفته است. میراث گذشته مشترک شوروی و فقر گسترده کنونی به این معنی است که زنان در آسیای مرکزی و قفقاز بیشتر با مشکلات مشابهی روبه‌رو می‌شوند و در بعضی زمان‌ها آن‌ها راهبرد مقابله‌ای مشابهی پیدا کرده‌اند. بیشتر زنان در آسیای مرکزی و قفقاز سطح سواد، تجربه و آموزش حرفه‌ای و دانش بسیار بالایی در سطح جهان دارند. زنان عامل‌های تغییر هستند و تحول‌های دوره گذار و جهانی‌شدن را در زندگی خود سازگار می‌کنند. این مقاله در مورد فعالیت زنان در دوره پسا شوروی آمارهای رسمی ارائه می‌دهد. از این جهت بسیار ارزشمند است، اما بیشتر بر جنبه اقتصادی زندگی زنان در آسیای مرکزی و قفقاز تمرکز کرده است. نکته مهم در مورد تفاوت این مقاله با مقاله حاضر این است که نویسنده وضعیت زنان را به‌طور کلی بررسی کرده است، ولی در این مقاله، وضعیت زنان در حوزه‌های موضوعی جداگانه بررسی و مقایسه شده‌اند.

کینگا سزالکای^۲ (۲۰۱۹) در مقاله «اتحاد شوروی استعمارگری فمینیست؟» به این موضوع می‌پردازد که اتحاد شوروی به‌عنوان یک قدرت استعماری، حاشیه‌نشینی سنتی زنان را درک کرد. در ابتدا هدف خود را ایجاد جامعه‌ای برابر برای زنان و مردان برای بازسازی جوامع سنتی اعلام کرد. در حالی که ابتکار عمل اتحاد شوروی کمک به رهایی و توانمندسازی زنان بود، اما آن‌ها همچنین به‌عنوان ابزاری مهم برای استعمار آسیای مرکزی و قفقاز خدمت کردند. هدف مقاله، روشن‌ساختن این روند مغفول‌مانده در اتحاد شوروی است. قدرت استعماری با استفاده از ایده‌های فمینیسمی - مارکسیستی برای تقویت قدرت خود در منطقه بهره‌گرفته‌بود. زنان مجبور بودند به ارزش‌های سنتی در خلوت عمل کرده و از ارزش‌های شوروی در دید عمومی پیروی می‌کردند. به این ترتیب، به‌جای رهایی و توانمندسازی زنان بین ارزش‌های سنتی و اتحاد شوروی، خانه و دولت دچار تضاد شده بودند. تمرکز اصلی این مقاله روی سیاست‌های دوره اتحاد شوروی در مورد نقش زنان در جامعه است و به جنبه‌های منفی این سیاست‌ها پرداخته است. این مقاله در مورد وضعیت زنان در دوره شوروی اطلاعات ارزشمندی ارائه می‌دهد و به صورت جداگانه مشاغل زنان و مردان و درصد مشارکتشان را مشخص کرده

-
1. Armine Ishkanian
  2. Kinga Szálkai

است، اما بیشتر در نقد سیاست‌های اتحاد شوروی است تا پرداختن به توانمندسازی زنان. در مقالهٔ حاضر، ما به وضعیت زنان با توجه به میراث دوران اتحاد شوروی در دورهٔ پسا شوروی در منطقهٔ قفقاز جنوبی پرداخته‌ایم. با این هدف که وضعیت امروز زنان در این منطقه را بررسی کنیم.

دنیز کاندیوتی^۱ (۲۰۰۷) در مقالهٔ «سیاست‌های جنسیتی و تناقض شوروی: نه مستعمره، نه مدرن» بحث‌های علمی در مورد سیاست‌های اتحاد شوروی برای رهایی زنان در آسیای مرکزی و قفقاز را به‌عنوان سلطهٔ استعمار، به‌منظور تلاش‌های مدرن‌سازی یک کشور انقلابی یا ترکیبی از هر دو بررسی می‌کند. تناقض در عملیات ترکیبی و ضد و نقیض پدرسالاری سوسیالیستی که حضور زنان را در عرصهٔ عمومی (از راه آموزش، کار و نمایندگی سیاسی) پشتیبانی می‌کند و مشروعیت می‌بخشد با سیاست اقتصادی متوقف می‌کند. به‌نظر نویسنده مقاله سیاست‌های جنسیتی اتحاد شوروی در خدمت هدف‌های ایدئولوژیک قرار داشت. تمرکز اصلی این مقاله بر نقد سیاست‌های جنسیتی دورهٔ اتحاد شوروی و آسیب‌هایی است که به نقش و حقوق زنان در جامعه و خانواده وارد شد. این مقاله منبع ارزشمندی است به این دلیل که سیاست‌های جنسیتی اتحاد شوروی در مورد زنان را در نظریه و عمل نقد می‌کند و می‌تواند برای آگاهی از اقدام و عمل سیاست‌مداران شوروی در عرصهٔ اجتماعی و سیاسی مفید باشد. در مقالهٔ حاضر از این پیشینهٔ پژوهش برای مقایسهٔ وضعیت اشتغال زنان در دورهٔ شوروی و پسا شوروی استفاده کرده‌ایم.

مارتین مسپولت^۲ (۲۰۰۶) در مقالهٔ «زن در جامعهٔ شوروی»، وضعیت زنان در فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی و بهداشت و درمان را بررسی می‌کند. مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در روسیه از اواخر قرن نوزدهم افزایش می‌یابد. بنابراین او در این مقاله توضیح می‌دهد که سوسیالیسم برای زنان در اتحاد شوروی چه چیزهای دیگری به همراه داشت. آیا وضعیت آن‌ها در جامعه دگرگون شد؟ آیا در روابط اجتماعی بین جنسیت در اتحاد شوروی میان سال‌های ۱۹۱۷ تا ۱۹۹۱ تحولی ایجاد شده است؟ نویسنده استدلال می‌کند پس از جنگ جهانی دوم در اتحاد شوروی فعالیت اقتصادی زنان بسیار زیاد و مشارکت آن‌ها در سیستم آموزش گسترده بود. او در این مقاله وضعیت زنان در دورهٔ اتحاد شوروی را در سه حوزهٔ سیاسی، اقتصادی و بهداشت بررسی می‌کند. آمارهای این مقاله برای درک بهتر وضعیت زنان در دورهٔ شوروی بسیار ارزشمند است. در این مقاله، ما این وضعیت را در دورهٔ پسا شوروی در منطقهٔ قفقاز جنوبی بررسی کرده‌ایم که هم به میراث اتحاد شوروی پرداخته‌ایم و هم سیاست‌های دولت‌های پسا شوروی در این کشورها را بیان کرده‌ایم.

1. Deniz Kandiyoti
2. Martine Mespoulet

سازمان همکاری و توسعه^۱ در مقاله «افزایش برابری جنسی در اوراسیا؛ سیاست‌های بهتر برای توانمندی اقتصادی زنان» (۲۰۱۹) چالش‌های جنسیتی در اوراسیا، توانمندسازی اقتصادی زنان در اوراسیا، برابری جنسیتی در بخش خصوصی، مشکلات زنان در بازار کار، دسترسی محدود به زندگی عمومی، داده‌ها را برای سیاست‌گذاری تفکیک کرده است. در منطقه اوراسیا زنان هنوز با موانع مهم نهادی، اقتصادی و اجتماعی روبه‌رو هستند که اختلاف‌های جنسیتی را حفظ می‌کند. از این مقاله به دلیل آمارهای رسمی و معتبری که ارائه داده است در این نوشتار استفاده کرده‌ایم. از این نظر کار مقایسه آماری کشورهای مورد مطالعه دقیق‌تر شده است.

تامار خیتاریشویلی^۲ (۲۰۱۹) در مقاله «شکاف جنسیتی در اتحاد شوروی»، الگوها و تحرک‌های شکاف جنسیتی در کشورهای اتحاد شوروی را بررسی کرده‌است و آن را در متن اقتصادهای پیشرفته مقایسه می‌کند. در ۲۵ سال گذشته، شکاف‌ها در بیشتر کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز کاهش یافته است. دلیل اصلی این کاهش، شکاف حقوق و دستمزد نابرابر میان زن و مرد است.

در این نوشتار می‌کوشیم با توجه به شاخص‌های برابری جنسیتی زن و مرد با توجه به استانداردهای بین‌المللی، وضعیت زنان از نظر سیاسی، اقتصادی، آموزشی و درمان در دوره اتحاد شوروی و پسا شوروی را بررسی کنیم. منابع در مورد وضعیت زنان در دوره شوروی به‌طور کلی به همه کشورهای عضو این اتحاد مربوط است و در این مورد به تفکیک کشورها منبعی وجود ندارد. به همین دلیل، درباره وضعیت زنان در دوره اتحاد شوروی به‌طور کلی بحث می‌کنیم. سپس به وضعیت زنان در قفقاز جنوبی در دوره پسا شوروی می‌پردازیم. نویسنده در این مقاله وضعیت زنان در آسیای مرکزی و قفقاز را در دوره اتحاد شوروی مقایسه کرده است، اما در پژوهش حاضر، ما به وضعیت زنان در قفقاز جنوبی از دیدگاه توانمندسازی سیاسی زنان در دوره پسا شوروی پرداخته‌ایم.

توانمندسازی سیاسی - اجتماعی زنان در قفقاز جنوبی در دوره پسا شوروی

الف) وضعیت زنان در ارمنستان

با وجود پیشرفت اندک در سال‌های اخیر، در ارمنستان نابرابری‌های اساسی در زندگی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی وجود دارد. به گزارش مجمع جهانی اقتصاد^۳ در سال ۲۰۱۷ ارمنستان از نظر برابری جنسیتی در رتبه ۹۷ در میان ۱۴۴ کشور جهان قرار گرفت (Mijatovic, 2019: 3).

1. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)

2. Tamar Khitarishvili

3. "The Global Gender Gap Report" (2017), Insight Report, World Economic Forum (WEF), Available at: <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>, (Accessed on: 6/2/2019).

در حوزهٔ خصوصی، زنان همچنان مسئولیت مراقبت از کودکان و همهٔ کارهای خانه را به عهده دارند (Ishkanian, 2003: 476).

۱. حقوق زنان

در سال ۲۰۲۰، جمعیت ارمنستان ۲,۹۵۶,۹۰۰ نفر بود که ۴۷,۰۴ درصد آن را مردان و ۵۲,۹۶ درصد آن را زنان تشکیل می‌دهند (Armenia Population, 2019). مسئلهٔ برابری جنسیتی، یعنی حقوق و فرصت‌های برابر برای مردان و زنان، موضوع جدیدی نیست. با اینکه برابری زنان و مردان در قانون اساسی ارمنستان تضمین شده است، در این کشور هنوز برابری واقعی وجود ندارد (Mijatovic, 2019: 3). نتایج پژوهش‌های صندوق جمعیت سازمان ملل در سال ۲۰۱۶ نشان داد که در ارمنستان برابری جنسیتی وجود ندارد (Men and Gender Equality in Armenia, 2016). قانونی وجود ندارد که زن را ملزم به اطاعت از شوهر خود کند. مادهٔ ۴۹ قانون خانواده تصریح می‌کند که پدر و مادر نسبت به فرزندان خود حقوق و مسئولیت‌های برابر دارند. علاوه بر این، مادهٔ ۲۴ قانون خانواده برابری زن و شوهر را در «مسائل زایمان، پدربودن، پرورش و تربیت فرزند و همچنین دیگر موضوع‌های خانوادگی» تضمین می‌کند. همسران همچنین مسئولیت و حقوق مشترکی برای ادارهٔ امور مالی خانواده دارند و زنان از نظر انتخاب محل زندگی باید برابر با مردان باشند. مادهٔ ۱۳ قانون خانواده تعیین می‌کند که هریک از همسران می‌توانند طلاق بگیرند. با این حال در جامعه، طلاق برای زنان ننگ است (Annual Report - Armenia, 2016-2017).

۲. زنان و سیاست

بین سال‌های ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۱، حزب جنبش ملی ارمنستان جایگزین حزب کمونیست ارمنستان شد. در انتخابات مجلس جمهوری ارمنستان در سال ۱۹۹۵، احزاب، اتحادیهٔ دموکراتیک ملی، خودمختاری ملی، دموکراتیک لیبرال، دموکراتیک مسیحی، حزب کمونیست ارمنستان و حزب زنان شامیرام به مجلس راه یافتند. حزب زنان شامیرام^۱ را جنبش ملی ارمنی تأسیس کرد و تنها حزبی بود که همهٔ اعضای آن زن بودند (Adalian, 2010: 484). حضور زنان در مقام‌های رسمی و اداره‌های دولتی بسیار کم است. زنان به دلیل نداشتن موقعیت در تصمیم‌گیری، تأثیر بسیار کمی بر تصمیم‌های سیاسی دارند. نمایندگی زنان در مجلس قانون‌گذاری بسیار کم است یعنی حدود ۹,۲ درصد در نظر گرفته شده است. درحالی که زنان حدود نیمی از جمعیت را تشکیل می‌دهند. اصلاح قانون انتخابات دست‌کم سهمیهٔ نمایندگی زنان را به‌عنوان نامزد

1. Shamiram Women's Party

انتخابات افزایش داد و زنان یک چهارم کرسی های مجلس شورای ملی را در اختیار دارند. شوراهای ملی تعداد کمی از زنان به عنوان عضو انتخاب می کنند و زنان به ندرت به عنوان استاندار یا معاون استاندار انتخاب می شوند. در حالی که بیش از نیمی از کارمندان دولت زن هستند، تعداد معدودی از زنان به بالاترین سطح رسیده اند. زنان ۶،۲ درصد از اعضای شورای دولت محلی را تشکیل می دهند (Armenia Country Gender Assessment, 2019).

در چارچوب «سیاست جنسیتی دولت و راهبرد اجرای آن» که از سال ۲۰۱۰ مشخص شده است، به منظور تضمین نمایندگی زنان در سطح های تصمیم گیری در سازمان های مجری قانون گذاری و اجرایی، اصلاح قانون انتخابات و تعیین سهمیه ۳۰ درصد، با توجه به توصیه شورای اروپا برای گسترش تدریجی نمایندگی زنان در بالاترین سطح های اجرایی کشور صورت گرفت. اجرای چنین سیاستی، نقطه عطفی در زمینه افزایش مشارکت سیاسی زنان بود. با اصلاح قانون آئین نامه انتخاباتی در سال ۲۰۱۶، دست کم سهمیه نمایندگی زنان در انتخابات سال ۲۰۱۷ به ۲۵ درصد و در سال ۲۰۱۸ به ۳۰ درصد افزایش یافت (Armenia Country Gender Assessment, 2019). حق رأی برای زنان بدون در نظر گرفتن وضعیت تأهل در ماده ۳۰ قانون اساسی ارمنستان تصریح شده است. زن و مرد در رسیدن به مقام در هر سه قوه قانون گذاری، اجرایی و قضایی حقوق برابر دارند. با وجود این، عامل های اجتماعی و عملی گوناگونی وجود دارد که توانایی واقعی زنان را در به دست آوردن این سمت ها محدود می کند (Women in Local Democracy: What We Do? 2019).

در مقایسه با حضور اندک زنان در دستگاه های دولتی، زنان ارمنی به عنوان رهبران سازمان های غیردولتی نقش بیشتری دارند. زنان به طور رسمی در ۴۵۰۰ سازمان غیردولتی فعال هستند. حدود ۷۰۰ سازمان فعال وجود دارد که ۶۰ مورد آن «سازمان غیردولتی زنان» است. با این حال، مشارکت زنان در جامعه مدنی در ارمنستان یکی از مهم ترین فعالیت های آنان است. چهار حوزه اصلی فعالیت سازمان زنان مشخص شده است: «امور اجتماعی و سیاسی و حفاظت از حقوق و منافع زنان»، «افزایش تجارت و فعالیت های حرفه ای»، «ارائه خدمات اجتماعی و خیریه» و «از میان بردن خشونت علیه زنان». اما جامعه مدنی در سازمان های غیردولتی زنان ضعیف است، زیرا سازمان های خارجی بودجه مورد نیازشان را تأمین می کنند و از سوی دولت اجازه فعالیت آزادانه را به آنها نمی دهد. زنان در ارمنستان در انزوا کار می کنند. به همین دلیل، وضعیت سازمان های غیردولتی زنان در تغییر است و پیشبرد برنامه های مشترک هنوز به موفقیت نرسیده است (Country Reports on Human Rights Practices for 2016 – Armenia, 2016).

۳. زنان و آموزش

۶۳،۴ درصد زنان باسواد هستند و ۶،۱۷ درصد آن‌ها، مدرک دکتری دارند. در رشته‌هایی مانند مهندسی کامپیوتر ۵۸،۲ درصد و علوم طبیعی ۷۰،۱ درصد مردان و در علوم اجتماعی ۹۷،۴ درصد زنان مشغول به تحصیل هستند. تعداد زنان در موقعیت‌های عالی تحصیلی اندک است و در آموزش عالی دولتی تنها ۴ نفر از ۴۱ نفر (۱۰ درصد) رئیس‌ها زن هستند. نسبت استادان زن نسبت به مردان ۱۸،۲ درصد است. در مقابل، زنان ۸۴،۲ درصد از کارکنان آموزشی را تشکیل می‌دهند (Gender, Institutions and Development Database, 2019).

۴. زنان و اشتغال

ارمنستان به کنوانسیون‌های ۱۰۰^۱ و ۱۱۱^۲ سازمان بین‌المللی کار پیوسته است. در سال ۲۰۱۳ قانون حقوق و فرصت‌های برابر برای زنان و مردان در همهٔ زمینه‌های زندگی عمومی تصویب شد. علاوه بر این، قانون برابری فرصت در همهٔ بخش‌های دولتی، اشتغال، بهداشت، آموزش و حقوق رأی برای زن و مرد را تضمین می‌کند (Human Development Data, 2018). زنان به عنوان نیروی کار رسمی، کمتر از مردان فعال هستند. با توجه به کل جمعیت مردان و زنان، ۲،۷۵ درصد مردان در مقایسه با ۸،۵۵ درصد زنان فعال هستند. آنان سهم زیادی از دانشجویان و بازنشستگان را تشکیل می‌دهند. زنان در هتل‌ها و رستوران‌ها (۶۴،۹ درصد)، آموزش (۸۰،۹ درصد)، خدمات بهداشتی و اجتماعی (۷،۶۸ درصد) و خانه‌داری (۷۱ درصد) فعالیت می‌کنند. مردان در معدن (۷۷،۹ درصد)، انرژی، گاز و آب (۸۵،۶ درصد)، ساخت‌وساز (۹۷،۹ درصد) و حمل‌ونقل و ارتباطات (۸۳،۸ درصد) فعال هستند. در ارمنستان نبود برابری درآمد ناشی از جنسیت بسیار زیاد است. در سال ۲۰۱۸، زنان به طور متوسط ۱۲۷،۷۷ درام (€ ۱۴۶/۵۲) درآمد ماهانه، در مقایسه با درآمد مردان ۱۲۶،۷۶۵ (€ ۲۴۰/۸۲)، دارند که حدود ۴۰ درصد کمتر از مردان است (Armenia Country Gender Assessment, 2019).

۵. زنان و سلامت

بنابر گزارش توسعهٔ انسانی برنامهٔ توسعهٔ سازمان ملل متحد، ارمنستان با رشد ۰/۷۷۶ در زمینهٔ توسعهٔ انسانی در میان ۱۸۹ کشور در جایگاه ۸۱ قرار دارد که ردهٔ بالایی در توسعهٔ انسانی محسوب می‌شود. شاخص توسعهٔ انسانی ارمنستان در سال ۲۰۲۰، ۰/۹۸۲ بوده است. میزان

۱. کنوانسیون ۱۰۰ سازمان بین‌المللی کار که مربوط به تساوی دستمزد زن و مرد است.

۲. کنوانسیون ۱۱۱ سازمان بین‌المللی کار که مربوط به تبعیض در اشتغال و حرفه است.

مرگ‌ومیر نوزادان در سال ۲۰۱۵ به ۱۱،۹ در هر ۱۰۰۰ تولد زنده کاهش یافته است، در مقایسه با ۲۶،۶ در سال ۲۰۰۰، میزان سال ۲۰۱۵ پایین‌تر است، اما همچنان این میزان بالاتر از گرجستان، قزاقستان و فدراسیون روسیه است. برای کاهش مرگ‌ومیر مادران و نوزادان تلاش‌های بیشتری نیاز است تا شاخص توسعه انسانی ارمنستان به حد مطلوب برسد (Human Development Reports, 2020).

ب) وضعیت زنان در جمهوری آذربایجان

جمهوری آذربایجان از زمان استقلال می‌کوشد تا سیاست خود در مورد «زنان» را تدوین کند. این مسئله باید با توجه به تحولات اجتماعی در گذار به اقتصاد بازار بررسی شود که به کاهش قدرت زنان منجر شد. برنامه فمینیستی جهانی که در مؤسسه‌های بین‌المللی پیگیری می‌شود در جمهوری آذربایجان عقب مانده است. «وضعیت زنان» در جمهوری آذربایجان همچنان چالش برانگیز است، زیرا گفتمان ملی غالب در درجه اول زنان را مادر و نگهدارنده سنت‌های ملی می‌داند. با این حال، دستور کار بین‌المللی از مشارکت گسترده زنان در زندگی عمومی حمایت می‌کند.

جمعیت جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۰، ۱۰،۱۳۹،۰۰۰ میلیون تن، ۴۹،۹ درصد مرد و ۵۰،۱ درصد بودند. بیش از نیمی از این جمعیت (۵۲،۹ درصد) در مناطق شهری و ۴۷،۹ درصد در مناطق روستایی زندگی می‌کنند. از زمان استقلال، جمهوری آذربایجان به تدریج به عنوان کشوری با درآمد متوسط مشخص شد که درآمد آن از بهره‌برداری از منابع هیدروکربونی با سطح بالایی از هزینه‌های عمومی و اصلاحات اساسی در حمایت از اقتصاد مبتنی بر بازار است. در سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵، تولید ناخالص داخلی این کشور ۴،۵ برابر شد به‌طور متوسط سالانه ۱۰،۶ درصد (Azerbaijan Country Gender Assessment, 2020).

۱. حقوق زنان

نرخ رسمی فقر در جمهوری آذربایجان پایین است و در سال ۲۰۲۰ به ۵،۱ درصد رسیده است. این کشور متعهد شده است تا هدف‌های برابری جنسیتی را در این برنامه‌های اقدام ملی یکپارچه کند تا اطمینان یابد که زنان از طرح‌های آینده برای متنوع‌سازی و رشد اقتصاد بهره‌مند می‌شوند. رشد انسانی به‌طور پیوسته در جمهوری آذربایجان در حال بهبود است و زنان از این روند بهره می‌برند. براساس شاخص رقابت جهانی^۱ سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ مجمع

1. Global Competitiveness Index (GCI)

جهانی اقتصاد^۱ که ۱۳۷ کشور را زیر پوشش قرار می‌دهد، در اندازه‌گیری رقابت ملی خود، جمهوری آذربایجان موقعیت خود را از جایگاه ۳۷ به ۳۵ ارتقا داد. براساس شاخص توسعه فراگیر سال ۲۰۱۸ که به‌عنوان جایگزینی برای تولید ناخالص داخلی^۲ طراحی شده است، جمهوری آذربایجان در میان کشورهای دارای اقتصادهای نوظهور رتبهٔ سوم را دارد. جایگاه جمهوری آذربایجان در شاخص توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل نیز در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ افزایش یافته است. با این حال، شاخص‌های اصلی بین‌المللی نشان می‌دهد زنان سهم کمتری نسبت به مردان دارند. بنابر شاخص جهانی، شکاف جنسیتی که ۱۴۴ کشور را از نظر برابری جنسیتی در چهار بعد موضوعی رتبه‌بندی می‌کند، رتبهٔ جمهوری آذربایجان از ۸۶ در سال ۲۰۱۶ به ۹۸ در سال ۲۰۱۷ کاهش یافته است. در سال ۲۰۲۰، شاخص شکاف جنسیتی این کشور به رتبه ۹۴ رسید (Global Gender Gap, 2020). رتبه جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۰، در میان ۱۵۳ کشور جهان در مشارکت اقتصادی ۳۳، پیشرفت تحصیلی ۶۰، سلامت ۱۵۲ و توانمندسازی سیاسی ۱۴۰ بوده است. بعد از ارمنستان و جمهوری خلق چین، جمهوری آذربایجان از نظر نداشتن برابری جنسیتی هنگام تولد در پایین‌ترین رتبه قرار دارد (Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges, 2020).

۲. زنان و سیاست

نماینده‌گی زنان در مجلس به تدریج در حال افزایش است و نامزدهای زن در انتخابات شهرداری موفق بوده‌اند. اما جمهوری آذربایجان هنوز برای نمایندگی سیاسی زنان نیاز به افزایش رتبه‌های بین‌المللی خود دارد. زنان در خدمات کشوری حضور دارند، اما در همهٔ سطح‌ها، به‌ویژه سطح‌های ارشد حضور کمتری دارند. همچنین زنان در مقام‌های قضایی کمتر حضور دارند. برای افزایش مشارکت زنان در تصمیم‌گیری، اقدام‌های اساسی در جهت تمرکززدایی بیشتر در سطح‌های شهرداری، تلاش بیشتر برای جذب زنان در سیاست‌های ملی و رویکردی فعال برای افزایش نمایندگی زنان در سمت‌های بالای خدمات کشوری و دادگستری مورد نیاز است. دستاوردهای اخیر در انتخاب زنان به شوراهای شهرداری نشان می‌دهد که زنان بیشتری می‌توانند وارد سیاست شوند و نقش زنان را در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی دولت افزایش می‌دهند. زنان ضمانت قانونی برای برابری دارند و تلاش برای افزایش حضور در دستگاه قضایی، دسترسی زنان به عدالت را بیشتر تقویت می‌کند. هنجارهای اجتماعی زنان را فعال اقتصادی نمی‌داند و این مانع درک زنان به‌عنوان رهبران بالقوه می‌شود (Azerbaijan Country Gender Assessment, 2020).

1. The World Economic Forum (WEF)
2. Gross Domestic Product (GDP)

در دوران اتحاد شوروی، سهمیه ۳۳ درصد نمایندگی زنان در نهادهای سیاسی برقرار بود و در سال ۱۹۸۹، زنان ۴۰ درصد از اصلی ترین نقش‌ها را در نهاد قانون‌گذاری داشتند. در زمان استقلال در سال ۱۹۹۱، فقط ۶ درصد از نمایندگان مجلس زن بودند. از آن زمان، جمهوری آذربایجان به تدریج در شاخص‌های اصلی برابری جنسیتی در مورد مشارکت زنان در تصمیم‌گیری پیشرفت کرده است. در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷، نمایندگی زنان در مجلس از ۱۰،۷ درصد به ۱۶ درصد افزایش یافته است. تا سال ۲۰۱۷، فقط ۲ نفر از ۱۵ رئیس کمیته‌های مجلس زن بودند و هیچ زنی رئیس کمیسیون نبود. یکی از معاونان رئیس مجلس یک زن است. فقط یک زن مقام وزیر دارد و فقط پنج زن معاون وزیر هستند. پیشرفت در نمایندگی سیاسی زنان در مقایسه با دیگر کشورها متوسط است. در شاخص جهانی شکاف جنسیتی مجمع جهانی اقتصاد سال ۲۰۱۸، جمهوری آذربایجان در مقایسه با دیگر کشورها با رتبه ۱۳۷ از ۱۴۹ دارای رتبه پایین برای نمایندگی سیاسی زنان است (Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges, 2020).

در سال ۲۰۱۷، آمارهای رسمی حاکی از آن است که جمهوری آذربایجان ۴۵۰۰ سازمان غیردولتی دارد. ممکن است تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد فعال بسیار کمتر باشد. بنابر ارزیابی برنامه توسعه سازمان ملل^۱ فقط ۶،۷ درصد از سازمان‌های غیردولتی ثبت شده در زمینه مسائل زنان فعالیت می‌کنند و بیشتر این سازمان‌ها در باکو مستقر هستند. این ارزیابی همچنین نشان داد که زنان در مراکز منطقه‌ای و روستاها کمتر درگیر انواع فعالیت‌های اجتماعی هستند (Gureyeva, 2010: 5-6). در سال ۲۰۲۰، میزان نمایندگی زنان در مجلس جمهوری آذربایجان، ۱۶،۸ درصد و نمایندگان مرد ۸۳،۲ درصد بوده است (Global Gender Gap, 2020).

۳. زنان و آموزش

جمهوری آذربایجان تحصیلات ابتدایی و متوسطه رایگان و اجباری دارد و سطح سواد بزرگسالان در سطح استاندارد جهانی است، ۹۹،۷ درصد برای مردان و ۹۹،۲ درصد برای زنان در سال ۲۰۱۵. قانون آموزش و پرورش که در سال ۲۰۰۹ تصویب شد، در مورد ایجاد فرصت‌های برابر برای همه شهروندان است تا از حق تحصیل خود به صورت برابر استفاده کنند. در ۱۵ سال گذشته، این کشور به سطح بالایی از تحصیلات ابتدایی برای دختران و پسران رسیده است. از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵، نسبت نهایی‌سازی آموزش ابتدایی از ۹۲،۸ درصد به ۱۰۰ درصد افزایش یافته است. این شاخص در میان پسران به ۱۰۰ درصد و در دختران به ۹۹،۹ درصد افزایش یافته است. نرخ تحصیلات متوسطه بالاست و در مجموع

1. The United Nations Development Programme (UNDP)

۸۷،۲ درصد نرخ ثبت‌نام متوسطه پایین‌تر از سال ۲۰۱۶ است. ثبت‌نام متوسطه پایین برای دختران در سال ۲۰۱۶، ۸۵،۷ درصد در مقایسه با پسران ۸،۸۸ درصد بود. دانش‌آموزان در دورهٔ متوسطهٔ عمومی، ۴۶ درصد دختر و ۵۴ درصد پسر در طول سال تحصیلی ۲۰۱۶-۲۰۱۷ بودند. میزان تحصیلات دانشگاهی برای هر دو جنس حدود ۲۰ درصد است که در مقایسه با دیگر کشورهای با درآمد متوسط به بالا ۳۳،۴ درصد پایین‌تر است و این رقم حتی از ۲۵،۵ درصد برای همهٔ کشورهای دارای درآمد متوسط پایین‌تر است. این نرخ ثبت‌نام تحصیلات عالی پایین‌تر از متوسط مربوط به الگوهای اقتصادی گذشته است (Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges, 2020).

۴. زنان و اشتغال

سهم زنان در نیروی کار ۴۸،۱ درصد در مقابل ۵۱،۹ درصد مردان است. از ۲ درصد زنان شاغل که در پنج بخش کار می‌کنند، ۴۲،۱ درصد در بخش کشاورزی، ۱۸،۲ درصد در تجارت، ۱۱،۷ درصد در آموزش، ۶،۱ درصد در بهداشت و درمان و حوزهٔ اجتماعی، ۳،۵ درصد در فراوری مواد غذایی مشغول هستند، با این حال، سهم آن‌ها در تولید ناخالص داخلی ناچیز است و براساس گزارش دموکراسی مانیتور، فقط ۲۷ درصد زنان در این پنج بخش فعالیت می‌کنند. این شواهدی است که زنان بیشتر در بخش‌های کم درآمد متمرکز شده‌اند. آمارهای دولت همچنین نشان می‌دهد که زنان با نرخ بیکاری بالاتر از ۲،۹ درصد روبه‌رو هستند، در حالی که مردان ۲،۱ درصد. الگوهای شغلی با ۷۳،۸ درصد از زنان در زمینهٔ آموزش و ۷۶،۵ درصد در خدمات بهداشتی و اجتماعی، بسیار جنسیتی هستند. به‌طور کلی، زنان فقط ۵۰،۶ درصد از درآمد مردان در بازار کار را کسب می‌کنند. زنان به‌عنوان صاحبان مشاغل، کمتر معرفی می‌شوند و فقط ۲۱،۵ درصد مشاغل ثبت‌شده را زنان اداره می‌کنند. ارتقای توانمندی اقتصادی زنان مستلزم گسترش تصورات مربوط به انتخاب شغل در دسترس زنان، بهبود مقررات مرخصی والدین و به‌کارگرفتن تدابیری برای تعادل بهتر کار و خانواده برای تسهیل ورود زنان به شغل غیررسمی یا دوره‌های بالاتر است (Azerbaijan Country Gender Assessment, 2020).

۵. زنان و سلامت

جمهوری آذربایجان در ردهٔ بالای توسعهٔ انسانی قرار دارد. پیشرفت‌هایی در زمینهٔ بهبود بهداشت و افزایش امید به زندگی و کاهش مرگ‌ومیر مادران و نوزادان به‌دست آمده است. با این حال، میزان تغییرها کند است. در بهبود سلامت مادر و کودک پیشرفت وجود دارد. میزان مرگ‌ومیر مادران و میزان مرگ‌ومیر نوزادان در طول سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ بیش از نصف

بود. میزان مرگ و میر کودکان زیر ۵ سال نیز به طور چشمگیری کاهش یافت. نسبت مرگ و میر مادران در جمهوری آذربایجان همان سطح فدراسیون روسیه و کمتر از گرجستان، تاجیکستان و ازبکستان است (Global Health Observatory (GHO) Data, 2019). در مجموع جمهوری آذربایجان براساس شاخص‌های بین‌المللی در مسیر توسعه انسانی پیش می‌رود. چنین پیشرفتی برای زنان و مردان مثبت است. با وجود این، شاخص‌های اصلی مورد استفاده برای مقایسه بین‌المللی نشان می‌دهد که زنان از این پیشرفت به میزان کمتری نسبت به مردان بهره‌مند می‌شوند.

ج) وضعیت زنان در گرجستان

جمعیت گرجستان در سال ۲۰۲۰ برابر ۴،۰۱۲،۱۰۴ میلیون نفر بوده که ۵۸،۳ درصد از کل آن در مناطق شهری و ۴۲،۸ درصد در مناطق روستایی زندگی می‌کنند (Georgia Population, 2020). جمعیت زنان ۵۲،۳۲ درصد و جمعیت مردان ۴۷،۶۸ درصد است. در سال ۲۰۱۸، ۲۳،۲۰۲ ازدواج و ۱۰،۲۸۸ طلاق ثبت شده بوده است. سن متوسط ازدواج برای زنان ۲۵ سال و برای مردان ۲۹ سال است (Georgia's Businesses Employ 684,500 People in Q4, 2018). در سال ۲۰۲۰، حدود ۶۸۴،۵۰۰ نفر شاغل بودند که از این تعداد ۶۳،۴ درصد زن و ۸۳،۲ درصد مرد بودند (Global Gender Gap, 2020).

۱. حقوق زنان

ساختار اجتماعی گرجستان مردانه و نقش‌های مردان و زنان تعریف شده است. به رسمیت شناختن حقوق برابر برای همه، سنگ بنای اصلی قانون اساسی آن است. با این حال، این اقدام‌ها به پیشرفت قابل توجهی در برابری جنسیتی منطقه‌ای و جهانی نرسیده است. در ۱۰ سال گذشته، رتبه شاخص شکاف جنسیت گرجستان در گزارش مجمع جهانی اقتصاد، به طور پیوسته کاهش یافته است. در سال ۲۰۱۷، گرجستان در میان ۱۴۴ کشور در رتبه ۹۴، در مقایسه با رتبه ۹۰ در سال ۲۰۱۶، رتبه ۸۸ در سال ۲۰۱۰ و رتبه ۵۴ در سال ۲۰۰۶ قرار گرفت. در سال ۲۰۲۰، گرجستان در رتبه ۷۴ جهان قرار گرفت (Global Gender Gap, 2020). این مسئله گرجستان را در زمره پایین‌ترین کشور در برابری جنسیتی در منطقه اروپای شرقی قرار می‌دهد (Georgia Country Gender Assessment, 2018). این کشور در سال ۱۹۹۴ به کنوانسیون حذف تبعیض علیه زنان^۱ پیوسته است. علاوه بر این، گرجستان هدف‌های توسعه

1. The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW)

هزاره^۱ - شامل ارتقای برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان را در راهبرد توسعه ملی خود گنجانده است. اجرای تعهدهای کنوانسیون حذف تبعیض علیه زنان در طراحی قوانین ملی، سیاست و سازوکارهای تضمین برابری جنسیتی و حقوق زنان، اقدام های پیشگیری و پاسخ به خشونت علیه زنان دیده می شود (Georgia Country Gender Assessment, 2018). در مارس ۲۰۱۰، قانون برابری جنسیتی تصویب شد. این قانون تبعیض جنسیتی را ممنوع و برابری جنسیتی را تضمین می کند. این موارد شامل تضمین دسترسی برابر به آموزش، اشتغال و دسترسی برابر به اطلاعات می شود. شورای ملی برابری جنسیتی^۲ در سال ۲۰۰۴ در مجلس گرجستان تأسیس شد. هدف اصلی این شورا اطمینان از فرایندهای هماهنگ دولت در مورد موضوع های برابری جنسیتی از جمله نظارت بر اجرای قانون برابری جنسیتی در سراسر کشور است (Chkheidze, 2018: 90).

۲. زنان و سیاست

زنان در زندگی سیاسی حضور اندکی دارند. تعداد نمایندگان زن در مجلس از ۴٫۸ درصد در سال ۲۰۰۸ به ۱۶ درصد در سال ۲۰۱۷ افزایش یافته است که ۲۳ کرسی از ۱۵۰ کرسی مجلس است. با اینکه تعداد نمایندگان زن در چندسال گذشته رو به افزایش است، زنان در سال ۲۰۱۷ فقط ۱۶ درصد از کرسی مجلس را در اختیار گرفتند. گرجستان در توانمندسازی سیاسی زنان در سال ۲۰۱۷ در رتبه ۱۱۴ در میان ۱۴۴ کشور قرار گرفت (Women in Parliament of Georgia, 2019). در سال ۲۰۲۰، میزان نمایندگان زن ۱۴٫۸ در مقایسه با مردان که ۵۸٫۲ درصد بود (Global Gender Gap, 2020). مشارکت زنان در سیاست به دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی شامل مراقبت از کودکان، نبود منابع مالی، فرصت ها و ظرفیت ها محدود است. به طور سنتی، زنان در گرجستان فعالیت در بخش اجتماعی را بر فعالیت در عرصه سیاست ترجیح داده اند. این موضوع بعد از «انقلاب گل سرخ» در گرجستان تغییر کرد و حضور زنان در عرصه سیاست گرجستان افزایش یافت. نماینده زن در دولت محلی اندک است. فقط ۱۵٫۴ درصد از اعضای شعبه های اجرایی دولت در سال ۲۰۱۸ زنان بودند. در انتخابات خودگردانی محلی در اکتبر ۲۰۱۷، همه شهرداران انتخاب شده شهرداری ها مرد بودند (Urchukhishvili, 2017: 32-33). سالومه زورابیشویلی، سیاستمدار غرب گرا و پیشین فرانسه در سال ۲۰۱۸، به عنوان نخستین زن و پنجمین رئیس جمهوری گرجستان برگزیده شد. او پست وزارت امور خارجه گرجستان و ریاست کمیسیون شورای امنیت سازمان ملل متحد در امور تحریم ها علیه ایران در سال ۲۰۱۰ را در کارنامه خود دارد (Moody, 2019).

1. Millennium Development Goals (MDGs)
2. National Gender Equality Council (NGEC)

۳. زنان و آموزش

برابری در ثبت نام برای پسران و دختران در دوره ابتدایی و متوسطه وجود دارد. حدود یک‌چهارم پسران و دختران به‌ویژه کودکان محروم و حاشیه‌نشین در مدرسه ثبت‌نام نمی‌کنند. هنجارها و برداشت‌های جنسیتی به‌شدت در برنامه‌درسی و انتخاب رشته تخصصی تأثیر می‌گذارد. بیش از ۸۰ درصد دانشجویان علوم انسانی زن هستند. در حالی که فقط حدود ۳۰ درصد از زنان در رشته‌های مهندسی و کمتر از یک‌چهارم در رشته کشاورزی مشغول به تحصیل هستند (Georgia Country Gender Assessment, 2018).

۴. زنان و اشتغال

فروپاشی اتحاد شوروی و رونق‌گرفتن صنعت گرجستان نیاز به کار مردان را افزایش داد. از سویی زنان با مشارکت در تجارت و خرده‌فروشی به سرعت زنان نان‌آوران خانواده شده و در بخش کشاورزی فعال شدند. زنان بیشتر به کار غیررسمی و کم درآمد مشغول شدند. میانگین اشتغال به میزان ۰.۶۶۱ درصد بود که از این میزان زنان ۶۳،۴ درصد و مردان ۸۳،۲ درصد مشغول به کار بودند (Global Gender Gap, 2020). زنان بیشتر در بخش‌های امور اجتماعی، آموزش، بهداشت، و تجارت مشغولند. مانع قانونی برای مالکیت زنان وجود ندارد. در مناطق روستایی، ملک به‌طور معمول به نام شوهر ثبت می‌شود و پسران آن را به ارث می‌برند. در هنگام طلاق نیز زنان حقی بر مالکیت این‌گونه اموال ندارند. زنان گرجی در انواع رسانه‌ها فعالیت دارند. امروزه در گرجستان نزدیک به ۳۵ شبکه تلویزیونی، ۳۴ شبکه رادیویی و ۸۴ روزنامه یا هفته‌نامه فعالیت می‌کنند. در مؤسسه‌های آموزش عالی ۵۵،۵ درصد زن و ۴۴،۵ درصد مرد فعالیت دارند (Employment and Unemployment in Georgia, 2019).

در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۵، حدود ۴۶ درصد از زنان در مقایسه با ۵۳ درصد از مردان شاغل بودند. در سال ۲۰۱۴، ۱۹ درصد از زنان بین ۱۵ تا ۳۴ سال و ۳۵ درصد از مردان شاغل بودند (Georgia Country Gender Assessment, 2018). میان دستمزد زن و مرد تفاوت چشمگیری وجود دارد؛ در سال ۲۰۱۷، زنان ۶۴ درصد از درآمد را در مقایسه با مردان کسب کردند. در سال ۲۰۱۵، میانگین حقوق ماهانه زنان در بخش آموزش ۶۵ درصد میانگین حقوق مردان بود (Damenia, 2017: 6-7).

۵. زنان و سلامت

مراقبت‌های بهداشتی در گرجستان از دولتی به نیمه خصوصی تغییر کرده است. امید به زندگی برای زنان و مردان متفاوت است. بیشتر زنان تا بیش از ۸۰ سال، یعنی حدود ۹ سال بیشتر از مردان عمر می‌کنند. سبک زندگی در این نابرابری مؤثر است و ۵۷ درصد از مردان بالای ۱۵ سال دخانیات مصرف می‌کنند، اما ۶ درصد از زنان دخانیات مصرف می‌کنند (Profile of Health and Well-Being, 2017). گرجستان در کاهش مرگومیر مادران پیشرفت چشمگیری داشته است. براساس داده‌های بهداشت باروری گرجستان در سال ۲۰۱۰، به صورت تقریبی ۹۸ درصد از زنان باردار دست کم یک معاینه قبل از تولد نوزادشان دریافت کرده‌اند (Georgia Country Gender Assessment, 2018).

جدول ۵. رتبه‌بندی برابری جنسیتی در منطقهٔ قفقاز جنوبی (۲۰۱۹)

رتبه	کشور
۹۸	ارمنستان
۹۴	جمهوری آذربایجان
۷۴	گرجستان

.Source: The Global Gender Gap Report, 2019

مقایسه و تحلیل وضعیت توانمندسازی سیاسی - اجتماعی زنان در قفقاز جنوبی براساس داده‌های آماری که در بالا برای جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان با توجه به معیارهای حقوق سیاسی، آموزش، اشتغال و سلامت بررسی شد، می‌توانیم بگوییم وضعیت زنان در زمینه حقوق سیاسی برابری زنان و مردان در قانون اساسی ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان تضمین شده است، اما در این کشورها هنوز برابری واقعی وجود ندارد. پدر و مادر نسبت به فرزندان خود حقوق و مسئولیت‌های برابر دارند. قانون اساسی هر سه کشور، برابری زن و شوهر را در «امور زایمان، پدربودن، پرورش و تربیت فرزند و همچنین دیگر موضوع‌های خانوادگی» تضمین می‌کند. همسران همچنین مسئولیت و حقوق مشترکی برای اداره امور مالی خانواده دارند و زنان از نظر انتخاب محل زندگی باید برابر با مردان باشند. همچنین هر یک از همسران حق طلاق دارند. با این حال در جامعه، طلاق برای زنان ننگ است. گفتمان ملی غالب در درجه اول زنان را مادر و نگهبان سنت‌های ملی می‌داند. در حوزه خصوصی، زنان همچنان مسئولیت مراقبت از کودکان و همه کارهای خانه را به عهده دارند. در هر سه کشور، اصلاح قانون در زمینه انتخابات، نقطه عطفی در زمینه افزایش مشارکت سیاسی زنان بود. با اصلاح قانون آئین نامه انتخابات، حق رأی برای زنان به رسمیت

شناخته شد. زن و مرد در کسب مقام در هر سه قوه قانون‌گذاری، اجرایی و قضایی حقوق برابر دارند. با وجود این، عامل‌های اجتماعی و عملی گوناگونی وجود دارد که توانایی واقعی زنان را در کسب این مقام‌ها محدود می‌کند. در مقایسه با حضور اندک زنان در دستگاه‌های دولتی، زنان به‌عنوان رهبران سازمان‌های غیردولتی نقش بیشتری دارند. در مجموع، مشارکت زنان در سیاست به دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی شامل مراقبت از کودکان، نبود منابع مالی، فرصت‌ها و ظرفیت‌ها محدود است.

در زمینه حقوق برابر آموزش و تحصیل هر سه کشور به نسبت در یک سطح متوسط ضعیف قرار دارند. در جمهوری آذربایجان سطح سواد بزرگسالان در سطح استاندارد جهانی است و همه شهروندان حق تحصیل رایگان دارند، اما میزان تحصیلات دانشگاهی محدود است. در ارمنستان، تعداد زنان در موقعیت‌های عالی تحصیلی اندک است و ۶۰ درصد از زنان جامعه باسواد هستند. در گرجستان، هنجارها و برداشتهای جنسیتی در حق آموزش زنان و مردان تأثیر می‌گذارد.

در ارمنستان حقوق و فرصت‌های برابر اشتغال برای زنان و مردان در همه زمینه‌های زندگی عمومی تصویب شد. علاوه بر این، قانون برابری فرصت در همه بخش‌های دولتی، اشتغال، بهداشت، آموزش و حقوق رأی برای زن و مرد را تضمین می‌کند. زنان به‌عنوان نیروی کار رسمی، کمتر از مردان فعال هستند و دستمزد کمتری نسبت به مردان دریافت می‌کنند. در جمهوری آذربایجان زنان بیشتر در بخش‌های کم‌درآمد متمرکز شده‌اند. در گرجستان وضعیت اشتغال زنان نسبت به ارمنستان و جمهوری آذربایجان کمی بهتر است. زنان بیشتر به کار غیررسمی و کم‌درآمد مشغول شدند. زنان بیشتر در بخش‌های امور اجتماعی، آموزش، بهداشت و تجارت مشغولند. مانع قانونی برای مالکیت زنان وجود ندارد. زنان گرجی در انواع رسانه‌ها فعالیت می‌کنند. در مؤسسه‌های آموزش عالی زنان تقریباً با مردان برابر هستند. در هر سه کشور بین دستمزد زن و مرد تفاوت چشمگیری وجود دارد. سهم زنان بسیار کمتر از مردان است.

در مورد شاخص «سلامت» هر سه کشور، پیشرفت‌هایی در زمینه بهبود بهداشت و افزایش امید به زندگی و کاهش مرگ‌ومیر مادران و نوزادان به‌وجود آمده است. با این شرایط، میزان تغییرها کند است. میزان مرگ‌ومیر مادران و میزان مرگ‌ومیر نوزادان به‌طور قابل توجهی کاهش یافته است. در مجموع، جمهوری آذربایجان نسبت به ارمنستان و گرجستان، براساس شاخص‌های بین‌المللی در مسیر توسعه انسانی پیش می‌رود. چنین پیشرفتی برای زنان و مردان مثبت است. با این حال، شاخص‌های اصلی استفاده شده برای مقایسه بین‌المللی نشان می‌دهد که زنان نسبت به مردان از این پیشرفت به میزان کمتری بهره‌مند می‌شوند.

نتیجه

در دورهٔ پسا شوروی، انتقال از یک حکومت تام‌گرا به حکومت مردم‌سالار و بازار آزاد سبب بدتر شدن وضعیت زنان در کشورهای قفقاز جنوبی شد. امروز هیچ سیاست ملی برای رسیدگی به وضعیت زنان وجود ندارد. دولت برای تغییر این وضعیت تلاشی نکرده است، زیرا برابری جنسیتی را موضوعی می‌داند که در زمان اتحاد شوروی بر طرف شده است. اگرچه در قانون اساسی جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان زن و مرد برابر هستند، سازوکارهای محکمی برای تحقق این مهم در زندگی روزمرهٔ این کشورها وجود ندارد. زنان در قفقاز جنوبی در اقتصاد و سیاست فعالیت اندکی دارند. مشارکت زنان در سیاست به دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی شامل مراقبت از کودکان، نبود منابع مالی، فرصت‌ها و ظرفیت‌ها محدود است. در مجموع، در دورهٔ پسا شوروی در کشورهای قفقاز جنوبی تا به امروز شواهد چندانی از توسعهٔ مردم‌سالاری و بهبود وضعیت زنان دیده نمی‌شود، بلکه در بعضی زمینه‌ها مانند اشتغال، وضعیت زنان از دوران اتحاد شوروی بدتر شده است. بهبود جایگاه زنان نیازمند ارادهٔ سیاسی، منابع مالی، تغییر نگرش نسبت به جایگاه زنان در جامعه، جامعهٔ مدنی قوی، احزاب سیاسی فعال و آگاهی دادن به جامعه است. این مسیر هنوز در قفقاز جنوبی تحقق نیافته است. در مجموع و براساس آمارهای رسمی، یافته‌های این نوشتار نشان می‌دهد وضعیت زنان در این منطقه از نظر حقوق سیاسی، آموزش، اشتغال و سلامت به استانداردهای بین‌المللی نزدیک شده است، اما به طور کامل تحقق نیافته است.

References

- Adalian, R. P. (2010), **Historical Dictionary of Armenia**, Scarecrow Press.
- “Annual Report-Armenia” (2016-2017), Available at: <https://amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/armenia/report-armenia/>, (Accessed on: 11/4/2020).
- “Armenia Country Gender Assessment” (2019), **Asian Development Bank**, Available at: <https://www.adb.org/documents/armenia-country-gender-assessment-2019>, <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190601-2>, (Accessed on: 11/4/2020).
- “Armenia Population” (2019), **Worldometers**, Available at: <https://worldometers.info/world-population/armenia-population/>, (Accessed on: 20/6/2019).
- “Azerbaijan Country Gender Assessment” (2020), **Asian Development Bank**, Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/546166/azerbaijan-country-gender-assessment-2019.pdf>, (Accessed on: 27/8/2021).

- Chkheidze, C. (2018), "Women's Political Representation in Post-Soviet Georgia", in: M. Barkaia and A. Waterson (eds.), **Gender in Georgia: Feminist Perspectives on Culture, Nation and History in the South Caucasus**, New York: Berghahn Books.
- "Country Reports on Human Rights Practices for 2016 – Armenia" (2016), **US Department of State**, Washington, D.C, Available at: <https://state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper>, (Accessed on: 11/4/2020).
- Damenia, N. (2017), "Women's Employment Issues in Georgia and Solutions Based on European Experience", Available at: <https://researchgate.net/publication/333506920>, (Accessed on: 20/5/2019).
- De Lange, Sarah L. and Liza M. Mügge (2015), "Gender and Right-Wing Populism in the Low Countries: Ideological Variations across Parties and Time, Patterns of Prejudice", Vol. 49, Issue 1-2, pp. 61-80 (doi: 10.1080/0031322X.2015.1014199).
- "Draft Background Note Promoting Gender Equality in Eurasia Better Policies for Women's Economic Empowerment" (2019), **OECD Eurasia**, Available at: <https://www.oecd.org/eurasia-week/Promoting-Gender-Equality-Eurasia-Feb2019.pdf>, (Accessed on: 20/6/2019).
- "Employment and Unemployment in Georgia" (2019), **Statistical Office of Georgia**, Available at: <https://www.geostat.ge/media/23683/Employment-and-Unemployment--2018-annual-%28eng%29.pdf>, (Accessed on: 12/4/2020).
- "Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges" (2020), **UNDP**, Available at: <http://planipolis.iiep.unesco.org/sites/planipolis/files/ressources/azerbajannhdr2019.pdf>, (Accessed on: 27/8/2021).
- "Gender, Institutions and Development Database" (2019), **OECD**, Available at: <https://oe.cd/ds/GIDDB2019>, (Accessed on: 15/5/2019).
- "Georgia Country Gender Assessment" (2018), Available at: <https://adb.org/sites/default/files/institutional-document/479186/georgia-country-gender-assessment.pdf>, (Accessed on: 14/5/2020).
- "Georgia Population" (2020), **Worldometers**, Available at: <https://www.worldometers.info/world-population/georgia-population/>, (Accessed on: 27/8/2021).
- "Georgia's Businesses Employ 684,500 People in Q4" (2018), **The National Statistics Office of Georgia (Geostat)**, Available at: http://geostat.ge/cms/site_images/_files/english/business/Results%20of%20activities%20of%20enterprises%2006.03.2019_ENG.pdf, (Accessed on: 17/3/2020).
- "Global Gender Gap" (2020), Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf, (Accessed on: 24/8/2021).

- “Global Health Observatory (GHO) Data” (2019), **World Health Organization**, Available at: <https://www.who.int/gho/en/>, (Accessed on: 1/7/2019).
- Gureyeva, Yuliya Aliyeva (2010), “Policy Attitudes towards Women in Azerbaijan: is Equality Part of the Agenda?”, **Caucasus Analytical Digest**, Vol. 2, No. 21, pp. 1-15.
- “Human Development Data 1990-2018” (2018), **UNDP**, Available at: <http://hdr.undp.org/en/data>, (Accessed on: 1/7/2019).
- “Human Development Reports. Human Development Data” (2020), **UNDP**, Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>, (Accessed on: 27/8/2021).
- Ishkanian, A. (2003), “Gendered Transitions: the Impact of the Post-Soviet Transition on Women in Central Asia and the Caucasus”, **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol. 2, No. 3, pp. 476-491.
- Kandiyoti, Deniz (2007), “The Politics of Gender and the Soviet Paradox: Neither Colonized, nor Modern?”, **Central Asian Survey**, Vol. 26, No. 4, pp. 601-623 (doi: 10.1080/02634930802018521).
- Khitarishvili, Tamar (2019), “Gender Pay Gaps in the Former Soviet Union: a Review of the Evidence”, **Journal of Economic Surveys**, Vol. 33, No. 4, pp. 1257-1284.
- Koolae, Elaheh and Farzad Kalbali (2014), “Obstacles to the Formation of Civil Society in Russia”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 2, pp. 319-334 [in Persian].
- “Men and Gender Equality in Armenia” (2016), **UNFPA**, Available at: https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN%20AND%20GENDER%20EQUALITY_Final_0.pdf, (Accessed on: 12/4/2020).
- Mespoulet, Martine (2006), “Women in Soviet Society”, **HAL Id : halshs-01160379**, Vol. 1, No. 2, pp. 1-8.
- Mijatovic, D. (2019), “Report of the Commissioner Human Rights of the Council of Europe”, Available at: <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-armenia-from-16-to-20-september-2018-by-dunja-m/168091f9d5>, (Accessed on: 11/4/2020).
- Mohammadi, Zahra and Mahshid Jamali (2015), “Pathology of the Status of Women and Families in Contemporary Russia”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 8, No. 2, pp. 311-323 (doi: 10.22059/jcep.2015.56854) [in Persian].
- Moody, Clare (2019), “With Salome Zurabishvili, Georgia Leads the Way Again”, Available at: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/>

opinion/with-salome-zurabishvili-georgia-leads-the-way-again/,
(Accessed on: 3/7/2020).

Pishgahi Fard, Zahra, Mohammad Zohdi Goharpour and Arezoo Abedini Rad (2014), "A Study of Gender Empowerment Functions in the Development of Women's Political Participation Case: Central Asian and Caucasus Countries", **Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 2, pp. 265-289 (doi: 10.22059/jcep.2014.52979) [in Persian].

"Profile of Health and Well-Being" (2017), **World Health Organization**, Available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0020/351731/20170818-Georgia-Profile-of-Health_EN.pdf?ua=1, (Accessed on: 12/4/2020).

Szálkai, Kinga (2019), "The Soviet Union as a 'Feminist Colonialist?', the Women's Question in Early Soviet Central Asia", **Corvinus Journal of International Affairs**, Vol. 4, No. 1, pp. 4-14 (doi: <https://doi.org/10.14267/cojourn.2019v4n1a2>).

"The Global Gender Gap Report" (2017), Insight Report, **World Economic Forum (WEF)**, Available at: <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>, (Accessed on: 6/2/2019).

"The Global Gender Gap Report" (2019), **World Economic Forum (WEF)**, Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2019.pdf, (Accessed on: 6/2/2019).

Urchukhishvili, G. (2017), "Women in the Parties: Deconstructing Myths", Available at: https://www.undp.org/content/dam/georgia/docs/publications/DG/UNDP_GE_DG_Women_in_Politics_survey_2017_eng.pdf, (Accessed on: 12/4/2020).

"Women in Local Democracy: What We Do?" (2019), **UNDP**, Available at: https://www.am.undp.org/content/armenia/en/home/operations/projects/democratic_governance/women-in-local-democracy.html, (Accessed on: 10/3/2020).

"Women in Parliament of Georgia" (2019), Available at: <http://www.parliament.ge/en/parlamentarebi/women/qalebi-parlamentshi-23>, (Accessed on: 20/8/2020).